

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВА НА ЖИТТЯ В
УКРАЇНІ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студент 2 курсу 10-282 Мз групи
Спеціальності 262 Правоохоронна діяльність
Освітньо-професійної програми
«Правоохоронна діяльність»
Логацький Сергій Анатолійович

Керівник: д.ю.н., професор **Сотула О.С.**

Рецензент:

доцентка кафедри спеціальних та професійних
дисциплін

Херсонського факультету

Одеського державного університету внутрішніх
справ

к.ю.н., доцентка **Новікова М.М.**

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. Загальнотеоретичні передумови кримінально-правової охорони права на життя.....	7
1.1. Поняття та зміст права на життя.....	7
1.2. Загально-правовий механізм захисту права на життя.....	16
РОЗДІЛ 2. Кримінально-правовий механізм охорони права на життя.....	25
2.1. Теоретично-правові засади кримінально-правового захисту права людини на життя.....	25
2.2. Юридичне визначення та законодавче закріплення меж кримінально-правової охорони права людини на життя.....	36
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53
ДОДАТКИ.....	60
Додаток А. Підзаконні нормативні акти, які закріплюють право на життя	
Додаток Б. Рейтинг безпечних країн	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Кримінально-правова охорона права на життя в Україні в умовах ведення гібридної війни, окупації частини державної території, підвищення рівня злочинності в державі, неврегульованості низки теоретично-прикладних проблем таких, як правове регулювання права на евтаназію, застосування зброї у військових конфліктах, відмежування умисних та неумисних вбивств т.д. потребує додаткового комплексного дослідження даного питання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційна робота виконана згідно з розробленим кафедрою національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права ХДУ планом проведення актуальних наукових досліджень та у відповідності до ініціативної теми кафедри («Теорія та практика реформування галузевого законодавства України», № 0118U006817).

Дослідження кримінально-правова охорона права на життя в Україні здійснювали такі науковці як: О.Б. Ковальчук, Б.В. Островська, Т.А. Павленко, С.П. Параниця, О.М. Пересада, А.В. Редько, О.С. Сотула, А.О. Тімохіна. А.Л. Федорова та інші.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження кримінально-правової охорони права на життя в Україні.

У відповідності до поставленої мети у дослідженні визначено наступні завдання:

- 1) проаналізувати загальнотеоретичні передумови кримінально-правової охорони права на життя;
- 2) визначити поняття та зміст права на життя;
- 3) розкрити особливості загально-правового механізму захисту права на життя;

- 4) проаналізувати елементи кримінально-правового механізму охорони права на життя;
- 5) охарактеризувати теоретично-правові засади кримінально-правового захисту права людини на життя;
- 6) дослідити межі кримінально-правової охорони права людини на життя.

Об'єкт кваліфікаційної роботи. Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини в сфері реалізації та захисту права на життя.

Предмет кваліфікаційної роботи – це кримінально-правова охорона права на життя в Україні.

Методи дослідження. Методологічна основа кваліфікаційної роботи включає в себе ряд методів дослідження, які було використано у кваліфікаційної роботи:

- діалектичний метод сприяв дослідженню предмета у поєднанні юридичної форми та змісту кримінально-правових форм;
- історико-правовий та порівняльно-правовий методи було використано для визначення окремих історичних аспектів предмету дослідження та порівняння норм українського і міжнародного законодавства;
- системно-функціональний метод сприяв встановленню основ кримінально-правової охорони права на життя;
- статистичний метод для встановлення статистичних даних;
- закони формальної логіки та інші.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

- здійснена спроба комплексного дослідження кримінально-правової охорони права на життя в Україні;

- визначено, що право на життя займає особливе місце в системі прав людини оскільки виступає основою для реалізації інших прав;

- визначено загальні та особливі ознаки права на життя;

- узагальнено право на захист життя обумовлює систему кримінально-правової охорони права на життя в Україні та обов'язок держави забезпечити його;

- обґрунтовано, що важливим у дослідженні кримінально-правового механізму охорони права на життя є вивчення його структурних елементів, моделювання відповідних наукових теоретично-практичних концепцій адаптації українського законодавства в даній сфері до міжнародно-правових та європейських стандартів;

- визначено співвідношення поняття «охорона» та «захист» у системі кримінально-правової охорони права на життя;

- обґрунтовано, що кримінально-правовий механізм охорони включає в себе такі аспекти як: правовий статус особи-суб'єкта правовідносин; юридичні факти як підстава виникнення суб'єктивного правового обов'язку на захист; кримінально-процесуальні форми охорони; суб'єктивні юридичні обов'язки в сфері кримінально-правової охорони; засоби стимулювання правомірної поведінки, тобто суб'єктивного юридичного обов'язку щодо утримання від активних неправомірних дій, що порушують суб'єктивне юридичне право уповноваженої особи; гарантії охорони, які полягають у взаємопов'язаних заходах що спрямовані на запобігання кримінальних правопорушень, усунення передумов, причин та умови їх вчинення.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що її результати можуть бути враховані у подальших наукових дослідженнях з даної теми, здійсненні наукових досліджень та викладанні відповідних освітніх компонентів.

Апробацію результатів дослідження здійснено в збірнику VIII заочної науково-практичній конференції «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави» (26.11.2021 р., Академія державної пенітенціарної служби, м. Чернігів).

Публікація: Логацький С.А. *Поняття та ознаки права на життя. Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави: VIII заочної науково-практичній конференції* (26.11.2021 р., Академія державної пенітенціарної служби, м. Чернігів) – готується до друку.

Структура кваліфікаційної роботи визначено у відповідності до мети, завдань, об'єкту і предмету дослідження, включає вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА НА ЖИТТЯ

1.3. Поняття та зміст права на життя

Становлення та розвиток системи прав людини має довготривалу історію яка характеризувалася переходом від значного нехтування прав людини до визначення їх як основи існування правового порядку в розвинутих державах та міжнародних відносин. Історичний процес формування системи та стандартів прав людини – це історія боротьби через соціальні конфлікти, зіткнення та протистояння, революцій та війн тощо

Визначення поняття та змісту права на життя в системі прав людини не можливе без визначення поняття прав людини та місця і ролі права на життя в системі прав людини.

По-перше, слід навести приклад визначення поняття прав людини у теорії та практиці правової науки. Підтримуємо позицію І.С. Загоруйко щодо визначення поняття прав людини. Автор зазначає, що «права людини визначаються і як поняття, і як система принципів, що забезпечують умови можливості людського існування, норм і традицій, і як міра свободи та складова правового статусу особи тощо» [1, с. 66].

По-друге, право на життя – це передумова здійснення всіх інших прав особи, оскільки за загальним правилом правосуб'єктність виникає з моменту народження та припиняється моментом смерті (за окремими виключеннями).

Підходи до класифікації прав людини в теорії та практиці правової науки відрізняються багатоманітністю та ґрунтуються на ряді теорії, концепцій і доктрин, відрізнючими ознаками яких є історичні

традиції, національні особливості, наукові інтереси науковців. Основна класифікація прав людини виділяє наступні підходи до їх поділу на групи:

1. Доктринальний (неофіційний) підхід. На думку О.В. Домбровської «найбільш поширеною і ... досконалою є класифікація прав людини і громадянина за їх соціальним призначенням, тобто за тими сферами суспільного життя, де вони виникають та реалізуються. За даною підставою виділяють шість великих груп прав і свобод людини і громадянина: громадянські (до яких відноситься і право на життя – доповнено автором), політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні» [2]. Слід зауважити, що саме група громадянських прав, до якої відноситься право на життя, забезпечують фізичних захист людини та виключення тортур з боку держави тощо.

Окрім зазначеного підходу до класифікації прав людини в доктринальному підході визначають також такі групи прав, як:

- персональні права людини;
- елементарні права людини;
- особистісні права людини;
- особові права людини;
- фізичні права людини;
- життєві права людини;
- індивідуальні права людини;
- негативні права людини;
- юридичні права людини та інші.

2. Офіційний підхід, що визначено в ряді міжнародно-правових актах.

Система міжнародно-правових актів в сфері закріплення та захисту прав людини документально почала формуватися починаючи з прийняття «Великої хартії вольностей» у 1215 р. (рис. 1.).

Рис. 1. Велика хартія вольностей (1215 р.)

Значимими історичними міжнародними правовими актами в сфері регулювання прав людини також стали:

- французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.);
- Статут ООН;
- Міжнародний білль прав людини, який складається із:
 - а) Загальної декларації прав людини (1948 р.);
 - б) Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.);
 - в) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.);
- Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.);
- Угоди щодо запобігання та покарання злочинів в сфері масових порушень прав людини (Конвенція про попередження злочину геноциду й покаранні за нього (1948 р.); Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів проти людства (1968 р.);

- Конвенції метою яких є захист окремих категорій осіб (наприклад, Конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.); Європейська конвенція про здійснення прав дітей, (1996 р.);

- міжнародно-правові акти, які спрямовані на захист прав людини від посягання з боку держави (наприклад, Женевські конвенції про захист жертв війни (1949 р.); Конвенція про громадянство замужньої жінки (1957 р.);

- міждержавні угоди та конвенції з прав людини (наприклад, Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах (1992 р.); Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (1993 р.); Договір між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників (2002 р.) та інші [3]);

- міжнародно-правові акти, які приймають відповідними міжнародними правозахисними урядовими організаціями (наприклад, Міжнародна організація праці прийняла Конвенцію № 100 про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності; ЮНЕСКО прийняло Конвенцію ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.) [4]).

Отже, міжнародно-правову систему закріплення, гарантування та захисту прав людини складають положення щодо:

1) визначення переліку прав людини у різних сферах людського життя;

2) повноваження та обов'язки держави в сфері гарантування та забезпечення прав людини;

3) положення та принципи природного права;

4) основи юридичної відповідальності у випадку порушення прав людини;

5) *напрями розширення системи прав людини (зокрема, четвертого покоління прав людини) та посилення контролю за їх гарантування і дотриманням [5].*

Нормативно-правове закріплення права на життя знайшло своє в таких нормативно-правових актах, як:

I. *Міжнародні нормативно-правові акти.* Слід зауважити, що право на життя закріплюється у всіх міжнародно-правових актах (договорах, деклараціях, конвенціях, угода), які закріплюють права людини. Наприклад, у відповідності до ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод визначається, що «право кожного на життя охороняється законом» [8]. Окремо, положення міжнародних документів забороняють застосування смертної кари. Так у відповідності до ст. 1 Протоколу № 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1983 р.) «Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено» [9].

II. *Законодавство України:*

1. ст. 27 Конституції України визначає «Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [7].

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [10].

3. Розділ II. «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III [11].

4. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. [12].

5. Ряд підзаконних нормативно-правових актів (Додаток А. Підзаконні нормативні акти, які закріплюють право на життя).

Поняття права на життя в правовій науці розглядається з різноманітних аспектів, зокрема:

1. «Право на життя – це фундаментальне право людини, а тому його регламентація та захист мають бути закріплені на міжнародному рівні окремим документом або як доповнення до чинних декларацій, конвенцій. У цьому документі слід визначити право на життя кожної людини без будь-якої дискримінації, урахувавши біоетичні аспекти» (Б.В. Островська) [6, с. 120].

2. «Право на життя – природне право, що є невід’ємним та невідчужуваним. Це полягає в тому, що держава не може позбавити людину цього права, не може й дарувати його, в гіршому випадку остання здатна лише позбавити людину життя» (А.Л. Федорова) [13, с. 43].

3. «Право на життя є основоположним правом особи, незважаючи на те, що відрізняється закріплення його у міжнародних документах та у законодавстві різних держав» (О.Б. Ковальчук, А.В. Редько) [14].

Дослідження визначень поняття «право на життя» даних підходів та відповідних нормативно-правових актах та теорії правової науки (слід зауважити, що єдиного підходу до його визначення на даний момент не має) дозволяє визначити наступні його ознаки:

- 1) дане право є природним, фундаментальним правом людини притаманним їй виходячи з факту її народження та існування;
- 2) право на життя відноситься до групи конституційних прав людини;
- 3) це право є невід’ємним та невідчужуваним;
- 4) є основою всіх інших прав людини;
- 5) закріплено в системі міжнародних та національних нормативно-правових актів;

б) ніхто не може бути позбавленим життя окрім визначених законом підстав (зокрема, вбивство при затримання озброєного та особливо небезпечного злочинця, який чинить супротив представникам правопорядку, у випадку ведення військових дій проти військових країни-агресора тощо);

7) право на життя має визначальне значення, постійний характер;

8) право на життя відноситься о категорії універсальних прав зі специфікою дії в часі, відносно кола осіб та в просторі;

9) право на життя має високий ступінь захищеності;

10) дане право відноситься до особистих немайнових прав, які забезпечують фізичне життя особи.

Окрім загальних ознак права на життя, які притаманні в тій чи іншій мірі всім права людини, виділяють також особливі ознаки права:

1) право на життя має спеціальний об'єкт – життя. Отже, основою права на життя є саме поняття життя, яке досліджується такими науками, як біологія, соціологія, психологія, філософія, фізіологія, право, які розглядають життя з боку анатомії, фізіології, філософії буття тощо. Така розрізненість дослідження феномену життя ускладнює його цілісне сприйняття наукою і саме тому потребує об'єднання зусиль в цьому питанні. Наприклад, Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості: Наказ МОЗ України від 29.03.2006 р. № 179 визначає схожий до життя термін «живонародження – вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів» [15];

2) пріоритетність права на життя, про що свідчить місце визначення в права на життя в Конституції України та відповідає

положенням Загальної декларації прав людини (1948 р.) і іншим міжнародно-правових актів. Зокрема, ст. 3 Загальної декларації прав людини визначає «каждый человек имеет право на жизнь, свободу и на личную неприкосновенность» [16], як бачимо дане право визначено першим у основоположному, фундаментальному акті міжнародного права в сфері регулювання права людини, який було прийнято після завершення II Світової війни та проведення Нюрнберзького процесу над представниками нацистського режиму (рис.2);

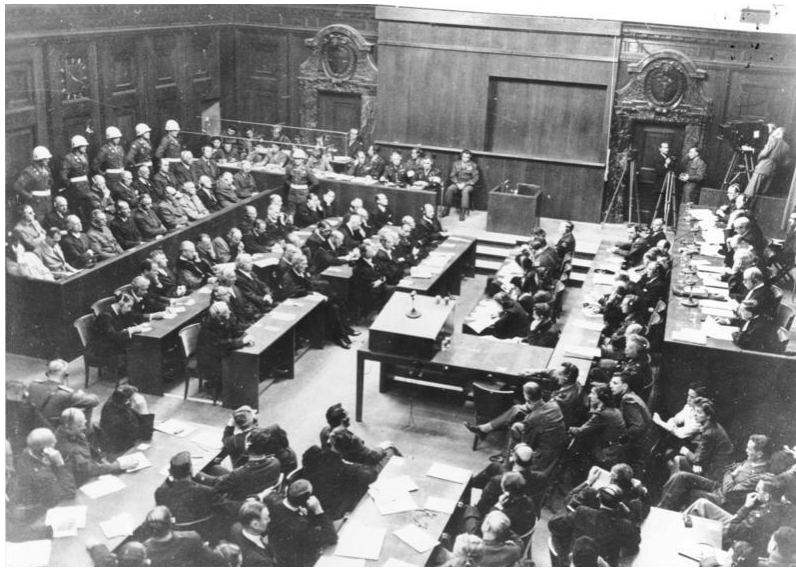

Рис. 2. Нюрнберзький процес над представниками нацистського режиму

3) право на життя носить комплексний характер, оскільки забезпечує ряд суб'єктивних прав реалізуючи які особа в тому числі реалізовує і право на життя. Наприклад, право на медичну допомогу, право на донорство, право на застосування репродуктивних медичних методик, право на безпечне довкілля, право на безпечні умови життя, навчання та праці тощо;

4) право на життя має особливий механізм реалізації, оскільки наявність галузевих стандартів його реалізації не потребується на відміну від інших суб'єктивних прав. Наприклад, для реалізації права на освіту в Україні прийнято основоположні галузеві закони, такі, як:

Закон України «Про освіту» [17], Закон України «Про вищу освіту» [18] ті інші нормативно-правові акти;

5) право на життя не передбачає правонаступництво тобто не може бути передано у спадок, від нього не можливо відмовитися на користь третьої особи;

б) право на життя не відноситься до відновлювальних прав тому що у випадку його порушення не можливо відновити, оскільки життя – це біологічний процес, який має свої межі;

7) дане право носить незмінний та одвічний характер, оскільки не може бути змінено з плином часу та буде існувати поки існує людська цивілізація;

8) право на життя є єдиним та рівним для всіх людей не залежно від громадянства, нації, раси, статті, віку, релігійних переконань, соціального статусу, рівня матеріального забезпечення та інших ознак. Проте, так не завжди було у світі, наприклад, в історії людства геноцид за національною було вчинено проти євреїв, народу тутсі у Руанді, вірмен, українського народу, уйгурів, індіанців та інших народів (відповідно до ст. 2 Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього під геноцидом розуміються наступні дії, які «совершаемые с намерением уничтожить, полностью или частично, какую-либо национальную, этническую, расовую или религиозную группу как таковую: а) убийство членов такой группы; б) причинение серьезных телесных повреждений или умственного расстройства членам такой группы; в) предумышленное создание для какой-либо группы таких жизненных условий, которые рассчитаны на полное или частичное физическое уничтожение ее; д) меры, рассчитанные на предотвращение деторождения в среде такой группы; е) насильственная передача детей из одной человеческой группы в другую» [19]). У відповідності до даної ознаки зазвичай в нормативно-правових актах по відношенню до особи,

якій належить право на життя використовується такі терміни, як «ніхто», «кожна людина», «усі» та інші;

9) право на життя реалізовується індивідуально кожною людиною в незалежності від обсягу дієздатності. У випадку, якщо особа не здатна самотійно захистити право на життя в силу віку чи стану здоров'я чи з інших причин її право захищає держав та міжнародна спільнота. Це право, яке не реалізується колективно на відміну від таких прав як право на демонстрації та збори, право на об'єднання, активне виборче право та інші.

1.2. Загально-правовий механізм захисту права на життя

Зміст самого права на життя передбачає обов'язок держави захищати його, право на самозахист життя законними способами, заборону свавільного позбавлення життя.

Міжнародно-правовий механізм захисту прав люди включає в собі право кожної держави самотійно вирішувати питання, щодо національного механізму захисту права на життя з урахуванням міжнародних принципів та стандартів.

Відповідно до ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.) «Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [20].

Як зазначалося нами 1.1. підрозділі Конституція України закріплює право на життя як основне право людини. В Конституціях інших держав теж закріплюється право на життя. Наприклад:

1) Конституція Франції у преамбулі визначає, що «Французький народ урочисто заявляє про прибічність правам людини і принципам національного суверенітету, які були визначені (definis) в

Декларації 1789 року, підтвержені і доповнені у преамбулі Конституції 1946 року, а також правам і обов'язкам, визначеним у Хартії про довкілля 2004 року» [21, с. 17];

2) Конституція ФРГ у ст. 2 закріплює право на життя «Каждый имеет право на жизнь и на личную неприкосновенность. Свобода личности ненарушима. Вмешательство в эти права допускается только на основании закона» [22];

3) стаття 10 Конституції Грузії визначає «жизнь человека охраняется. Смертная казнь запрещена. Физическая неприкосновенность человека охраняется» [23].

Міжнародно-правові та національні стандарти захисту права на життя врегульовують такі питання, як:

- смертна кара;
- евтаназія;
- штучне переривання вагітності;
- необхідне застосування сили;
- захист права на життя в умовах військових конфліктів та масових заворушень та протистоянь.

Для прикладу охарактеризуємо механізм заміни смертної кари на такий вид кримінального покарання, як довічне позбавлення волі.

В українській правовій науці дослідження доцільності застосування смертної кари дещо втратило свою актуальність, оскільки в Україні, як і в та переважній більшості демократичних розвинутих країн, скасовано такий вид кримінального покарання, як смертна кара та замінено його на довічне ув'язнення.

Заміна смертної кари на довічне ув'язнення ґрунтується на наступних принципах:

- 1) «de lege lato» - реальність нормативної дії права та визнання його суб'єктами права, в т.ч. і міжнародного права;

2) «lex retro non agit» - закон не має зворотної дії [24].

Своє відображення дані принципи знайшли у наступних міжнародних НПА:

- 1) Загальна декларація прав людини 1948 р. (ч. 2 статті 11) [16];
- 2) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ч. 1 статті 7) [8];
- 3) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (ч. 1 статті 15) [20];
- 4) Віденська конвенція про право міжнародних договорів (ст. 28);
- 5) Додатковий протокол I до Женевських конвенцій що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1949 р. (ст. 75);
- 6) Додатковий протокол II до Женевських конвенцій що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру 1949 р. (ст. 7);
- 7) Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (ст. 65 та 70);
- 8) Американська конвенція про права людини (ст. 9);
- 9) Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права і основні свободи людини (ст. 7);
- 10) Африканська хартія прав людини і народів (ст.7) та інших.

Зокрема, у ст. 152 Конституції України визначено, що «закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність» [7].

У своїх працях І. Яковець зауважує, що «Подібний стан справ призвів до того, що в теперішній час засуджені фактично позбавлені можливості вплинути на стан дотримання їх прав в частині перегляду рішення про призначене їм покарання. Так, строк на оскарження

постанов суду про заміну покарання у вигляді смертної кари довічним позбавленням волі в апеляційному чи касаційному порядку, встановлений КПК України, вже давно минув. Суди за місцем відбування ними покарання відмовляються переглядати ці постанови, посилаючись на те, що вирoki стосовно них приведено у відповідність з більш м'яким кримінальним законом ще у 2000 році» [24].

Висновок: нормативно-правове закріплення скасування смертної кари в українському законодавстві тривалий час ускладнювалося тим, що в законодавстві був відсутній дієвий механізм заміни смертної кари на довічне ув'язнення.

Наступним актуальним питанням захисту права на життя є правове регулювання штучного переривання вагітності, яке врегульовується не тільки нормами права, але й моралі і релігії, медичними стандартами. Право штучного переривання вагітності – це диспозитивне право, яке дозволяє жінці вирішувати самостійно питання щодо вчинення аборт, окрім окремих обмежень (наприклад, строку вагітності після якого аборт можна вчиняти лише за медичними та соціальними показниками – ст. 281 ЦКУ «штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки» [25]). У випадку наявності обмежень щодо вчинення аборт дані діяння будуть розцінені як неправомірне позбавлення права на життя.

Як ми зауважували, право на життя за загальним правилом виникає з моменту народження. Конвенція про права дитини (1989 р.) надає статус «дитина» особі до досягнення нею 18 років або набуття повної дієздатності в результаті емансипації. Момент початку «відліку» дитинства в Конвенції не встановлено, оскільки таке право надано країнам-учасницям Конвенції. Зокрема, ратифікуючи даний міжнародний нормативно-правовий акт Аргентина внесла зауваження щодо такого моменту – дитинство починається з моменту зачаття [14]. У

інших країнах момент отримання правового захисту права на життя складаю наступний термін вагітності:

- Швеція – 20 тижнів;
- Данія – 12 тижнів;
- Франція – 10 днів [32, с. 62].

Слід зауважити, що окремі права, які можуть належати дитині не можуть бути реалізовані коли вона ще не народжена. Тому питання позбавлення життя ненародженої дитини залишається проблемним адже не має чітко визначеної межі і механізму захисту прав такої дитини. Кримінальний кодекс України містить положення щодо кримінальної відповідальності за незаконне проведення абортів (ст.134 ККУ) [11]. Проте, до досягнення 20 тижнів вагітності права ембріона на життя в українському законодавстві не забезпечуються та не мають відповідної кримінально-правової охорони ненародженої дитини.

В світовій практиці існують різноманітні підходи до визначення моменту початку життя:

- зачаття;
- момент початку розвитку головного мозку зародку;
- перший подих народженої дитини;
- відокремлення пуповини та інші.

Слід зауважити, що права ненародженої дитини відносяться до четвертого покоління прав людини та носять назву – «права ембріона».

Питання евтаназії в системі захисту права на життя теж є дискусійним оскільки лише невелика частина держав світу передбачає можливість проведення евтаназії (в Україні етаназія заборонена).

В фармацевтичній енциклопедії визначено що «евтаназія – це умисне позбавлення життя хворого з метою полегшення його страждань» [27]. Хворий заявляє про реалізацію права на евтаназію в письмовій або в усній формі.

Форми евтаназії:

1. Активна форма евтаназії передбачає вчинення медичними працівниками дій, які спрямована на позбавлення людини життя (наприклад, відключення від апарату штучного підтримання життя, введення смертельної дози медикаментів тощо).

2. Пасивна форма евтаназії передбачає добровільну відмову хворого від лікування на фоні тривалого морального та/бо фізичного виснаження хворого, що не дає змогу адекватно сприймати ним необхідність подальшого лікування [14].

Переконлива позиція науковців та практиків з приводу того, що активна автаназія повинна бути заборонена, а процедура, підстави та порядок застосування пасивної евтаназії детально регламентована. Проте, ряд країн світу узаконили право на активну евтаназію. До них відносяться:

- Нідерланди (узаконили евтаназію у 2001 році);
- Бельгія (узаконила евтаназію у 2002 році);
- Люксембург (узаконив евтаназію у 2001 році);
- Цюрих (узаконив евтаназію у 2011 році).

Право на пасивну евтаназію знайшла своє відображення у законодавстві Франції, Швеції та Фінляндії [14].

Слід зауважити, що евтаназія не тільки нормам моралі та релігії, але й ряду міжнародних нормативно-правових актів та рішенням Європейського суду з прав людини. Така позиція законодавця обумовлена можливим зловживанням з боку медичних працівників з метою наживи на трансплантації органів чи отриманні матеріальної винагороди.

Кримінальне законодавство України не містить окремої правової норми щодо кваліфікації активної евтаназії, тому з урахуванням усіх обставин справи та кваліфікуючих ознак на думку А.О. Тімохиної такі дію можуть бути кваліфіковані за «ч.1 ст. 115, п.6 ч.2 ст. 115, ч.2 ст. 137, ч.2 ст.139 чи ч.2 ст. 140 КК України» [28].

Необхідне застосування сили з боку правоохоронних органів під час рятівних спецоперацій, використання вогнепальної зброї, військових конфліктів тощо повинно максимально забезпечувати збереження життя. Для досягнення цієї мети необхідно враховувати наступні елементи:

- пропорційність застосування сили загрозі;
- можливість застосування безпечніших засобів;
- максимально мінімізувати ризики застосування сили.

Так, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Гонгадзе проти України» зазначено, що «пункт 1 ст. 2 Конвенції зобов'язує державу не тільки утримуватися від умисного або незаконного позбавлення життя, але й вживати відповідних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією» [29].

Окупація АР Крим, частини Донецької та Луганської областей, гібридна війна з РФ зумовили підвищення рівня вбивств цивільного населення в ході військового конфлікту. Міжнародно-правовий механізм та національний механізм захисту права на життя передбачає не тільки вжиття заходів щодо збереження життя людини, але й забезпечення належного розслідування вчиненого вбивства, що значно ускладнюється у зв'язку із операцією ООС.

Зокрема, за звітом Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини «Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого-15 травня 2019 р.» станом на 2019 р. жодну винну особу не було притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення вбивств та актів насильницької смерті під час подій на Майдані у 2014 р. Встановлено факт вбивства 13 правоохоронців, 84 майданівців та 1 особи, яка не брала участь у протестах. За результатами звіту було визначено наступні фактори, які негативно позначаються на забезпеченні належного розслідування вказаних кримінальних правопорушень щодо позбавлення права на життя: відсутність реального бажання з боку правоохоронних органів розслідувати вказані

кримінальні правопорушення; деякі підозрювані особи продовжують працювати в правоохоронних органах; будова Музею Майдану може спричинити перешкоди у проведенні слідчих експериментів за даними справами; судові розгляди справ мають «затягнутий» характер тощо [30, с.17].

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОХОРОНИ ПРАВА НА ЖИТТЯ

2.1. Теоретично-правові засади кримінально-правового захисту права людини на життя

Важливим у дослідженні кримінально-правового механізму охорони права на життя є вивчення його структурних елементів, моделювання відповідних наукових теоретично-практичних концепцій адаптації українського законодавства в даній сфері до міжнародно-правових стандартів загалом та європейських стандартів, зокрема [31].

Дослідження теоретично-правових засад кримінально-правового захисту права людини на життя передбачає аналіз таких термінів, як захист, гарантія, забезпечення, охорона, реалізація права на життя. Не зупиняючись детально на дослідженні кожного із вказаних понять ми проаналізуємо поняття «охорона» оскільки саме дане поняття входить в предмет нашого дослідження та поняття «захист» оскільки дане поняття відповідає завданням та функціям кримінального права як правової галузі.

Термін «захист» в теорії правової науки та законодавстві України розуміється як:

- обов'язок суб'єктів правовідносин та держави захищати права і свободи особи;
- право особи на самозахист.

Загальноприйнятим є розуміння правового суб'єктивного обов'язку як міри необхідної поведінки спрямованої на забезпечення суб'єктивного права уповноваженої особи яке ґрунтується на державному примусі [33, с. 34].

Такий суб'єктивний обов'язок передбачає:

- утримуватися від активних дій, що порушують право або перешкоджають його реалізації;
- вчиняти активні дії, що спрямовані на гарантування та забезпечення реалізації права уповноваженої особи;
- нести юридичну відповідальність за невиконання суб'єктивного юридичного обов'язку;
- формами реалізації обов'язку: дотримання, виконання та застосування;
- для держави, як суб'єкта який повинен гарантувати реалізацію, дотримання та захист суб'єктивного юридичного права додатковими формами є створення правових механізмів реального захисту права та застосування державного примусу при притягненні до юридичної відповідальності осіб винних у порушенні права [34, с. 62].

Захист суб'єктивного юридичного права можливе шляхом застосування як державних так і недержавних правових механізмів, порядку, методів, інститутів, засобів та інше.

Поняття «охорона» у відповідних нормативно-правових актах має подібний до поняття «захист» зміст.

Наприклад, даний термін використовується у ч. 3 ст. 51 Конституції закріплює «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [7];

Отже, поняття «захист» та «охорона» використовуються як синоніми та правові поняття зі схожим змістом. Слід зауважити, що поняття «охорона» та «захист», які одночасно зустрічаються в українському законодавстві, як терміни міжнародного права перекладаються одним терміном – protection.

Зокрема, дослідження змісту таких міжнародно-правових актів в сфері захисту прав людини підтверджує дану тезу:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.);

- Конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950 р.);
- Декларація про право й обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини й основні свободи (1998 р.) та інші.

Окремо слід зауважити, що саме для кримінально-правового механізму в більшій мірі притаманним є використання терміну «захист», оскільки поняття «охорона» здебільшого використовується в сфері профілактику та запобігання кримінальних правопорушень, а в сфері припинення кримінального правопорушення кримінального правопорушення – поняття «захист».

У теорії кримінального права існує деяка дискусія щодо співвідношення поняття «охорона» та «захист» - частина науковців вважають що поняття «охорона» більш ширше за змістом ніж поняття «захист» та включає його до структури свого змісту.

Поняття «охорона» відповідає такій функції кримінального права як охоронна функція («основна функція кримінального права як галузі права – це функція охоронна, оскільки воно охороняє властивими йому заходами ті суспільні відносини, що регулюються іншими галузями права» [35]).

Кримінально-правовий механізм охорони включає в себе такі аспекти як:

- правовий статус особи-суб'єкта правовідносин;
- юридичні факти як підстава виникнення суб'єктивного правового обов'язку на захист;
- кримінально-процесуальні форми охорони;
- суб'єктивні юридичні обов'язки в сфері кримінально-правової охорони;
- засоби стимулювання правомірної поведінки, тобто суб'єктивного юридичного обов'язку щодо утримання від активних

неправомірних дій, що порушують суб'єктивне юридичне право уповноваженої особи;

- гарантії охорони, які полягають у взаємопов'язаних заходах що спрямовані на запобігання кримінальних правопорушень, усунення передумов, причин та умови їх вчинення [34, с. 71-72].

Напрямами кримінально-правового механізму охорони права людини є:

1) встановлення кримінально-правових заборон щодо посягання на охоронюваних кримінальним законодавством суспільних відносин;

2) застосування норм кримінального законодавства у випадку вчинення кримінального правопорушення;

3) попередження кримінальних правопорушень;

4) відновлення стану яке було до вчинення кримінального правопорушення у тій мірі, яка можлива (слід зауважити, що у випадку посягання на життя таке відновлення є неможливим, а тому забезпечується відшкодування шкоди потерпілим від злочину – близьким та членам сім'ї жертви);

5) притягнення особи винної у вчиненні кримінального правопорушення до кримінальної відповідальності.

Отже, у випадку задіяння кримінально-правового механізму охорони права на життя в першу чергу мова йде про притягнення винної у смерті жертви особи до кримінальної відповідальності, оскільки відновити право на життя не має можливості. В такому випадку кримінально-правовий механізм охорони права на життя акцентується на стадії захисту права на життя, яка є складовою кримінально-правової охорони.

У відповідності до конституційних положень та норм кримінального законодавства особа має право вимагати від держави виконання обов'язку щодо гарантування їй права на життя та

забезпечення відповідної його охорони. Рівень безпеки та гарантування права на життя кожної країни відрізняється, існують різноманітні індикатори, які дозволяють визначити місце держави у рейтингу держав із самими безпечними умовами життя (Додаток Б. Рейтинг безпечних країн – за матеріалами сайту MIND [36])

Недоліком кримінально-правового механізму охорони право на життя на нашу думку є наступне:

- охоронна права на життя носить лише законодавче закріплення кримінальної відповідальності (у Кримінальному кодексі України злочини проти життя особи визначаються у статтях 115-120, 129 [11]);

- конституційне право людини на життя [7] опосередковано реалізується лише у кримінальному переслідуванні особи винної позбавлення жертви життя, проте як свідчить статистика рівень розслідування таких кримінальних правопорушень є не достатнім.

Наприклад, офіційна статистика щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування за вересень 2021 р., яка представлена на сайті Генеральної прокуратури України [37], свідчить що за звітний місяць було обліковано кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи 30 080, а кількість кримінальних правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято склала 13 909.

- кримінальне переслідування винних у позбавленні життя осіб має значення ля суспільства, держави та близьких членів сім'ї жертви, оскільки для жертви воно вже не має значення.

Право особи на самозахист власного життя виступає безпосередньою формою кримінально-правового механізму його охорони.

На думку С.П. Параниці «самозахист – це передбачені законом дії фактичного порядку і юридичні засоби, що дозволяють особі

використовувати проти правопорушника для захисту свого права власні дозволені примусові дії та самим знайти найбільш правильний шлях реалізації своєї правової активності без звернення до компетентного органу» [38, с. 35].

Право на самозахист в межах кримінально-правового механізму охорони права життя закріплено у наступних нормах:

1. Ст. 27 «кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» та ст. 55 Конституції України «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [7]. Відповідно до вказаних конституційних норм особа має право на:

- крайню необхідність;
- необхідну оборону;
- звернення до ЗМІ та громадськості, державних органів та органів місцевого самоврядування, інших установ.

2. Ст. 36. КК України «необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» [11].

3. Ст. 39. КК України «Не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в

даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності» [11].

Слід зауважити, що розуміння самозахисту в кримінально-правовому механізмі охорони права на життя тільки з точки зору реалізації права на необхідну оборону та крайню необхідність є дещо звуженим, оскільки не охоплює всі форми самозахисту, які визначені у кримінальному праві, що опосередковано впливають на реалізацію права на захист особою власного життя та життя інших осіб.

Як зазначає Т.А. Павленко «в умовах, коли держава в особі правоохоронних органів та інших органів державної влади не в змозі забезпечити безпеку та ефективний захист права людини на життя, вона повинна надати максимально широкі можливості для забезпечення своєї безпеки самим громадянам» [34, с. 82].

Кримінально-правова форма самозахисту права на життя має наступні види:

1. Активний самозахист, до якого відносяться крайня необхідність, необхідна оборона, уявна оборона, характеризується вчиненням активних дій особи щодо захисту права на життя від незаконного протиправного посягання на нього.

Елементи активного самозахисту мали місце на різних етапах історичного розвитку людства:

- у Древньому Римі право на самозахист визнавалося законом та передбачало силову протидію незаконному прояву сили і відносилось до природженого права людини;

- у Київській Русі (Руська Правда) дозволялось в межах самозахисту застосовувати зброю;

- у європейських країнах на межі XVII-XVIII ст. право на самозахист та самозбереження відносилось до категорії невід'ємних прав людини [34, с. 83].

Право на активну форму самозахисту права на життя є невід’ємним природним правом особи та складає змістовний елемент самого права на життя. Ряд науковців вважають, що обмеження в реалізації активної форми самозахисту з боку держави повинно бути максимально мінімальним, оскільки лише затриманий та суспільноубезпечений злочинець що посягав на життя, потребує гуманного ставлення. У всіх інших випадках – у момент посягання на життя потенційна жертва знаходиться у значно гірших умовах, а ому мають право використовувати самі ефективні засоби захисту [39, с. 82].

Кримінальне законодавство України та ряду інших країн нормативно закріплює право особи на застосування зброї у випадку реалізації активної форми захисту.

Наприклад:

- право застосувати зброю та інші засоби захисту у випадку протидії законних посягань озброєного злочинця чи групи злочинців та у випадку незаконного проникнення в житлове чи інше приміщення (ч.5 ст. 36 КК України) [11];

- право застосовувати зброю та наносити рани нападникові у випадку здійснення пограбування із застосування насильства, у випадку проникнення у приміщення чи за огорожу, при нападі у нічний час, (ст. 328 КК Франції) [40].

Наприклад, нормативно-правове регулювання застосовування зброї представниками правоохоронних органів та військовими врегульовано наступними НПА:

- Статут внутрішньої служби Збройних Сил України;
- Закон України «Про Національну поліцію»;
- Інструкція МВС №622 від 21.08.1998 р. з подальшими змінами;
- Закон України «Про Державну прикордонну службу України» та інші.

Ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» «Застосування вогнепальної зброї» визначає порядок зберігання, носіння та випадки застосування вогнепальної зброї співробітниками Національної поліції, зокрема у межах самозахисту та захисту права на життя інших осіб у наступних випадках: «1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю; 2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; 3) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського» [43].

Отже, законодавство передбачає можливість застосування зброї правоохоронцями в т.ч. і у випадку самозахисту та захист життя, здоров'я інших осіб.

Слід зауважити, що в Україні постійно здійснюються спроби прийняти відповідний закон про легалізацію зброї для цивільного населення. Наприклад, Проект Закону України «Про вогнепальну зброю цивільного призначення» розроблений Українською стрілецькою асоціацією передбачає право [42]. Проект у преамбулі визначає наступне «Цей Закон, розвиваючи норми Конституції України про невід'ємне право кожної людини на життя, право на захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, право на повагу до своєї гідності, право на свободу та особисту недоторканість, рівність, непорушність та невідчужуваність основоположних конституційних прав і свобод, непорушність права приватної власності, регулює правовідносини, що виникають щодо обігу в Україні вогнепальної зброї цивільного призначення та бойових припасів до неї» [42].

Кримінально-правовий інститут необхідної оборони знайшов своє відображення у відповідних міжнародно-правових актах, зокрема Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод

(1950 р.) визначає, що не є порушенням права на життя у випадку необхідного застосування сили у таких випадках:

- у випадку необхідності протидіяти незаконному насильству;
- при затриманні чи втечі із-під арешту;
- при придушення повстання або заворушення [8].

Право кожної людини на захист власного права на життя та даного права інших осіб не створює абсолютне право такої особи на життя правопорушника, адже право однієї особи закінчується там, де починається право іншої особи. Враховуючу дану тезу держав на законодавчому рівні закріплює низку гарантій дотримання законності та обмежень в сфері застосування активної форми самозахисту права на життя. До них відносяться дотримання меж необхідної оборони, які визначення у ст. 36 КК України – «перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту» [11]. У випадку, якщо межі необхідної оборони буде перевищено, особу винну у вчиненні такого правопорушення буде притягнуто до кримінальної відповідальності за ст.118 та 124 Кримінального кодексу України. Наприклад, допустимо позбавити нападника життя, якщо це відповідає рівню загрози яку він несе, зокрема якщо він озброєний. Тобто під правову охорону підпадає нападник лише у випадку, якщо особа, яка обороняється перевищує межі необхідної оборони.

2. Пасивна форма самозахисту права на життя полягає у відмові вчинення дій, які загрожують життю та здоров'я особи.

Зокрема, Конституція України визначає, що «ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» [7]. Дане положення є досить прогресивним, адже за часів радянського тоталітарного режиму допускалося віддання явно злочинних наказів для співробітників

правоохоронних органів, військовослужбовців тощо. Наприклад, на діючих кадрових радянських військових та військових строкової служби випробовувалася ядерна, хімічна, бактеріологічна та інша зброя, що призводило до втрати здоров'я та життя.

Положення про відмову від виконання явно злочинного розпорядження та наказу знайшло своє відображення і у нормах кримінального кодексу України – ч.3 ст.41. «не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження» [11].

Враховуючи вищезазначене важливим залишається питання щодо того, чи «коренспонтує право на захист життя право позбавити життя іншу особу?». Більш коректним є розуміння того, що не усувається не саме право на життя нападаючої особи, а лише суб'єкт їх носіння.

Отже, за результатами дослідження даного підрозділу ми дійшли наступних висновків:

- поняття «охорона» є більш ширшим ніж поняття «захист» адже включає його в себе та характеризується як постійне явище, що включає в себе одноразову дію щодо захисту порушення права на життя в конкретному випадку;
- охоронна функція кримінального права передбачає захист охоронюваних кримінальними нормами суспільних відносин шляхом встановлення заборони та підстави притягнення до кримінальної відповідальності.

Об'єктивним при дослідження права на життя є вжиття поняття «кримінально-правова охорона права на життя», оскільки дане поняття включає в себе в т.ч. і захист права на життя та відповідає основоположному завданню та функції кримінального права. Зокрема, ч. 1 ст. 1 КК України визначає наступне «... має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля,

конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням» [11].

2.2. Межі кримінально-правової охорони права людини на життя

Кримінально-правова охорона права на життя обмежуються певними правовими межами, які визначаються моментом виникнення права на життя та моментом його припинення. Необхідно юридично визначити момент початку і момент закінчення кримінально-правової охорони права людини на життя. Оскільки право людини на життя виникає безпосередньо з появою самого життя і втрачається з його припиненням, то доцільно проаналізувати та вирішити таке питання як встановлення початку та кінця життя людини.

Визначення початкового та кінцевого моменту життя людини на нашу думку має вагомим практичне значення, оскільки законодавче визначення початку життя дозволить відповісти на питання, на якій стадії свого розвитку людський ембріон чи плід стає життєздатним і, відповідно, з якого моменту він стає суб'єктом права, а також з якого моменту життя людини закінчується і, відповідно, вона втрачає право на життя (оскільки, як вже зазначалося, право на життя у людини виникає разом із появою життя і втрачається зі смертю людини). Про це доводиться говорити, тому що з розвитком та прогресом медичної науки перед юридичною наукою постають все нові й нові проблеми: кількісні характеристики життєздатності змінюються, і законодавство повинно своєчасно реагувати на ці зміни і відображати їх. Ми підкреслюємо, що головною метою дослідження цього питання є не саме визначення початку та кінця життя людини, а саме їх юридичне визначення і

закріплення на законодавчому рівні, що дозволить більш чітко окреслити межі охорони права людини на життя у кримінальному праві.

Тож у кримінальному праві існують такі поняття як «початок і кінець життя людини», «момент виникнення та припинення права людини на життя» та «початок та кінець кримінально-правової охорони життя людини». Ці поняття необхідно розмежовувати. Що ж стосується кінцевого моменту цих явищ, то він співпадає, чого не можна сказати про їх початок.

У кримінальному праві принципове значення має визначення моменту, з якого життя людини ставиться під кримінально-правову охорону, тобто початковий момент життя людини. Дискусії щодо цього питання в літературі точаться досить давно, але однозначного його вирішення й досі не знайдено.

Ще у дореволюційний період це питання досліджував М.С. Таганцев, який зазначав, що вчення про ототожнення життя з диханням є правильним, але занадто однобічним. На його думку, у більшості випадків єдиним доказом життя дитини є поява у неї дихання, але цим і обмежується значення даної ознаки. Йти далі і стверджувати, що дитина, яка не дихала не жила – було б висновком, що суперечить і показникам життя, і положенням науки. Дитина, що не дихала могла бути живою, серце її могло битися, кров могла обертатися в тілі, вона могла рухатися, могла навіть видавати слабкі звуки [44, с. 26].

М.Д. Шаргородський визначав, що моментом самостійного життя немовляти, як правило, вважають або початок дихання (що одночасно приймається і як доказ того, що дитина народилася живою), або момент відділення пуповини [45, с. 15].

Що таке «повне відділення від утроби матері» є не досить зрозумілим. Як зазначає М.І. Загородников, очевидно під повним відділенням від утроби матері необхідно вважати перерізування пуповини. Якщо дитина ще поєднана пуповиною з матір'ю, то

продовжується кровообіг дитини за участю крові матері, і, отже, дитина ще не у повній мірі відділена від утроби матері [46, с. 33].

Як зазначали автори першого коментарю радянського кримінального кодексу, життя людини вважається таким, що почалося, з моменту повного відділення немовляти від утроби матері, хоча б самостійного існування новонароджений ще не почав (тобто не встиг зітхнути); умертвіння його під час пологів слід розцінювати як умертвіння плоду. Тобто за основу визначення моменту початку життя людини вони вважають лише механічне положення дитини, повне відділення його від матері.

Як відмічає О.М. Попов, що Т.В. Кондрашова також зазначає, що в нормативних актах Мінздраву міститься правильна позиція і необхідно при визначенні моменту початку людського життя базуватися на цих документах. Але при цьому Т.В. Кондрашова стверджує, що оскільки в цих медичних документах йдеться про вбивство новонародженої дитини, а не тієї, що народжується, то розуміння моменту початку життя повинно залишитись попереднім. Оскільки з відділенням плоду від тіла матері процес пологів ще не завершено, то пропонується дії спрямовані на переривання життєдіяльності дитини, що народжується, коли вона ще повністю не відділилася від утроби матері, кваліфікувати як замах на вбивство [47, с. 26-27].

В.В. Сташис та М.І. Бажанов також стверджують, що початком життя слід вважати початок фізіологічних пологів. Посягання на людський плід до початку пологового процесу не є посяганням на життя і може тягти відповідальність за незаконне проведення абортів [48, с. 4].

Цю позицію підтримує М.І. Загородников, який зазначає, що умовним початком життя людини необхідно вважати початок фізіологічних пологів. Цей момент свідчить про те, що плід достатньо визрів та набув усіх необхідних якостей для позаутробного життя, про що свідчать об'єктивні дані (початок пологів). Хоча в такий момент

дитина може бути ще й невидимою, однак стан матері, виділення навколоплідних речовин та інші ознаки без сумніву говорять про те, що нова людина з'являється у світ, що людина вже починає своє самостійне життя. Свідомістю людини, що впливає на дитину, яка народжується, охоплюється уявлення не про плід у череві жінки, не про переривання вагітності (вагітність вже перервана пологами, що почалися), а охоплюються такі дії, як знищення живої дитини, як вбивство.

Зокрема С.В. Бородін зазначає, що мати, яка спричиняє смерть дитині, яка народжується, усвідомлює, що її дії спрямовані на позбавлення життя людини, а не на переривання вагітності. Тому притягнення її до відповідальності за дітовбивство є принципово правильним, воно сприяє посиленню кримінально-правової охорони людського життя [49, с. 73]. Також С.В. Бородін пропонує використавши досвід іноземних держав, і зокрема КК Індії, визнавати вбивством спричинення смерті живій дитині, якщо яка-небудь її частина з'явилась із утроби матері, хоча б дитина і не почала дихати або не повністю народилася [49, с. 77].

Противником цих точок зору виступає Б. Сариев, який зазначає, що навряд чи можна визнати початком життя людини початок дихання або пересічення пуповини, оскільки ще задовго до першого подиху або пересічення пуповини, а саме з того моменту, коли голова дитини в процесі пологів тільки показала з утроби матері, дитина сприймається вже не як плід, а як жива істота [50, с. 17]. Б. Сариев також критикує позицію Ш.С. Рашковського, який зазначає, що початком життя людини необхідно вважати вже самий процес народження, тобто процес поступової появи дитини. Б.Сариев вказує, що таке визначення є порочним у своїй основі, оскільки початок життя – це початковий момент певного процесу, а не самий процес як динамічна сукупність моментів. Тому на його думку, визначати початок життя можливо через

той чи інший момент в процесі народження (пологів), але не через увесь цей процес як ціле [50, с. 17].

Б. Сариев відмічає, що навряд чи є вірною і та точка зору, прибічники якої вважають початком життя початок фізіологічних пологів. Він зазначає, що на самому початку пологів дитини ще не видно. Якщо злочинець не може бачити навіть голівку дитини, що народжується, то він не може сприймати її як живу істоту, а бачить в ній лише плід, ще прихований в організмі жінки. А відтак, якщо плід не почав з'являтися з утроби матері, дії, спрямовані на його знищення в процесі пологів, неможна розглядати як вбивство. Б. Сариев робить висновок, що не просто початок пологів, а той їх момент, коли плід став видимим з утроби матері (і став таким чином сам по собі доступним для посягання), і необхідно визнати початком життя [50, с. 18].

З розвитком медичної науки в кримінальному праві складаються нові концепції щодо визначення моменту початку життя людини і, відповідно, щодо початку кримінально-правової охорони життя людини та права людини на життя. Зокрема С.Д. Порошук та О.В. Онуфрієнко, зазначають, що згідно з чинним законодавством України, початком життя вважається момент початку фізіологічних пологів. І цей факт, на їхню думку, призводить до того, що, по-перше, в нашій державі не заборонені аборти (згідно ч. 2 ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я) і, по-друге, визнання початком життя людини момент початку фізіологічних пологів призводить до того, що нанесення матері ушкоджень, які викликали смерть плоду, навіть за кілька хвилин до початку пологів, буде кваліфікуватися залежно від ступеня тяжкості тілесних ушкоджень за відповідними статтями КК України, що передбачають відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень, а вбивство дитини після виходу її з тіла матері чи навіть тільки в процесі пологів буде кваліфікуватися, залежно від обставин, як вбивство. Між дитиною, що знаходиться в тілі матері, і тією дитиною, що через

декілька хвилин починає покидати материнську утробу внаслідок початку пологів, немає ніякої біологічної різниці, а кримінальна відповідальність, що виникає при нищенні плоду залежно від вище означеної ситуації, варіюється доволі помітно. І з цим важко не погодитися. Але разом з тим, автори статті пропонують визнавати початком життя людини момент зачаття і, відповідно, кримінально-правова охорона життя повинна починатися також з моменту зачаття.

Відтак С.Д. Порошук і О.В. Онуфрієнко пропонують провести заборону застосування абортів в Україні (ця точка зору набуває все більшого поширення [51, с. 67]), як дій, що суперечать праву на життя людини. При цьому, зазначається, що в окремих випадках, наприклад, коли жінка бажає позбутися дитини, яка є наслідком зґвалтування, потрібно створення спеціалізованої комісії (причому ця комісія мала б передусім розглянути всі можливі шляхи виходу із ситуації, що склалася, і вже як виняткову міру застосовувати аборт). Тобто виникає питання, а чи не стане в такому разі більше небажаних дітей, яких просто залишатимуть у будинку маляти, і чи можливо таким чином (практикою заборони взагалі абортів), як зазначають автори статті, виправити демографічну ситуацію в країні?

Як зазначає Р. Шарапов, з біологічної точки зору життєвий цикл людського існування містить два періоди її життя – утробний та позаутробний [52, с. 75]. У медицині виникненням життя нового людського організму вважається момент зачаття (запліднення), який дає початок внутрішньоутробному розвитку людини. На сесії Ради Європи з біоетики, що пройшла у грудні 1996 року, вчені різних країн дійшли висновку, що ембріон є людиною вже на 14 день після зачаття (зокрема, ст. 4 Американської конвенції з прав людини закріплює положення, що право на життя захищається законом, як правило, з моменту зачаття [53, с. 45]). Початком позаутробного життя є момент повного вигнання або вилучення немовляти з організму породіллі, коли дитина починає

проявляти життєво важливі обмінні функції, що притаманні самостійному людському організму (легеневе дихання, що супроводжується першим подихом та криком).

Поведінка плоду в цей період (після 22-го тижня вагітності) також дає підстави вважати його людиною: функціонують всі органи та системи організму, у нього є відбитки пальців. Вже до початку сьомого місяця розвитку плід набуває здатності до виживання у повітряному середовищі.

Слід зазначити, що переривання вагітності строком більше ніж 22 тижні (без спричинення тривалого розладу здоров'я, безпліддя або смерті потерпілої) не охоплюється ані ст. 134 КК (Незаконне проведення абортів), ані іншими статтями Кримінального кодексу України. Тобто такі дії не визнаються злочинними. Він зазначає, що відмінність такого переривання вагітності від вбивства полягає лише у тому, що плід, здатний до життя у навколишньому середовищі, під час його умертвіння знаходиться у череві матері. Якщо ж внаслідок штучних пологів або кесарева розтину такий плід буде видалений з тіла матері живим, а вже потім позбавлений життя, то таке діяння буде кваліфіковане як умисне вбивство.

Тобто в даному випадку ми стикаємося з парадоксальною ситуацією, коли одне й теж діяння, вчинене відносно одного й того ж «предмета» злочину (плоду на пізніх строках вагітності), в одному випадку є припустимим з точки зору кримінального законодавства, а у другому випадку є особливо тяжким злочином: умисним вбивством малолітньої дитини. І цей факт ставиться в залежність лише від місця вчинення злочину: в утробі матері або поза нею.

Безперечно, законодавче закріплення зменшення максимально можливого строку переривання вагітності з 28 до 22 тижнів є позитивним моментом законотворчої політики нашої держави. Але,

відсутність дозволу на переривання вагітності строком понад 22 тижні ще не означає заборону на вчинення таких дій.

Проаналізувавши медичні та юридичні аспекти щодо питання виникнення життя нової людини, ми дійшли наступного висновку – юридичної позиції початку життя людини є її народження головного мозку, тобто досягнення плодом 22-х тижнів внутрішньоутробного розвитку ембріону.

Що ж стосується моменту виникнення суб'єктивного права людини на життя, то він прямо не закріплений в Конституції нашої країни, зокрема ст. 27, проголошуючи, що «кожна людина має невід'ємне право на життя, не встановлює» [7]. Міжнародно-правові акти в цій частині, також є не зовсім конкретними. У них закріплюється лише принцип (який знайшов своє відображення відповідно і в Конституції України): «Кожна людина де б вона не знаходилася має право на визнання її правосуб'єктності» (ст. 6 Загальної декларації прав людини та ст. 16 Міжнародного пакту про громадські та політичні права).

Регіональні міжнародні документи практично мають такий же зміст. Винятком, як вже зазначалося, є Американська конвенція з прав людини, ст. 4 якої проголошує, що право на життя захищається законом з моменту зачаття.

Цивільне ж законодавство України прямо закріплює момент виникнення суб'єктивного права людини на життя. Згідно ч. 2 ст. 25 ЦК України 2003 року правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження. Згідно п. 2 ч. 2 цієї статті у випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини [25]. Але навіть положення, закріплене ст. 1222 Цивільного кодексу України, згідно якому право спадкування визнається за особою, яка була зачата за життя спадкодавця і народилася живою після

відкриття спадщини, скоріше підтверджує, чим спростовує правило, що людина визнається суб'єктом права з моменту народження [25].

Виходячи з того, що народження людини це процес, формулу «в момент народження» можна тлумачити як «з початку народження». Але у цивільному праві цей момент пов'язується з медичним критерієм живонародження людини. Тобто, народилась людина – з'явилися у неї і відповідні права. А факт народження пов'язується з відділенням плоду від тіла матері (появи дитини на світ в цілому).

Як зазначає Р. Шарапов, виходить, що право на життя офіційно не визнається за людиною в період внутрішньоутробного її існування, хоча фактично життя вже почалося [54, с. 75]. Таким чином, має місце правовий парадокс. Право на нематеріальне благо (життя) виникає у людини значно пізніше аніж поява самого цього блага. Але, як ми вже наголошували, життя і право на життя виникають паралельно: з'явилось життя – з'явилось і право на життя.

Що ж стосується припинення права на життя, то воно співпадає з кінцевою межею життя людини, а саме з моментом настання смерті головного мозку.

Щодо початку кримінально-правової охорони життя людини, то в доктрині вітчизняного кримінального права, як вже зазначалося, існує досить багато поглядів, але домінуючою все ж таки залишається точка зору, що кримінально-правова охорона життя людини починається з моменту початку фізіологічних пологів.

Умертвіння плоду в утробі матері до його появи назовні не розцінюється як злочин проти життя, а є перериванням вагітності, і за наявності певних ознак може бути кваліфіковано як злочин проти здоров'я, але, як вже зазначалося, без наявності ознак, передбачених ч. 2 ст. 134 КК такі дії не є кримінально-караними. Таким чином, початок кримінально-правової охорони життя, що превалює в теорії

кримінального права аналогічно праву на життя, не співпадає ані з біологічним, ані з юридичним початком життя людини.

Кінцевий момент кримінально-правової охорони життя людини, як і закінчення права на життя, пов'язується з настанням смерті головного мозку (відмиранням клітин центральної нервової системи), тобто співпадає з кінцевим моментом життя людини.

Кримінальне законодавство України прямо не передбачає і не фіксує початковий момент кримінально-правової охорони життя людини, і, відповідно, права людини на життя. Але якщо звернутися до диспозиції ст. 117 КК України 2001 р., то можна зробити висновок, що в цьому положенні законодавець опосередковано визначає початковий момент кримінально-правової охорони життя людини, причому цей момент ще більше віддалений від стартової позиції початку життя людини [11]. Згідно диспозиції ст. 117 КК злочином визнається умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них. Згідно з цим положенням життя дитини починає охоронятися хоча і під час пологів, але з моменту новонародженості дитини. Це з точки зору медицини означає повне вигнання (витягнення) продукту зачаття з ознаками живонародженості (легеневе дихання, серцебиття, крик, довільне скорочення мускулатури та ін. [11]). Як зазначає Р.Шарапов, якщо буквально трактувати цю норму, то виходить, що життя продукту народження в період його вигнання з організму породіллі до повної появи назовні, не говорячи вже про його утробне життя, випадає з-під кримінально-правової охорони життя людини і умертвіння дитини під час пологів шляхом безпосереднього впливу на її організм не може визнаватися вбивством, а є перериванням вагітності, що не справедливо і взагалі невірно по суті [54, с. 76]. І з цим неможливо не погодитися, оскільки дійсно дитина, що народжується, ще не є новонародженим.

Ми погоджуємося з позицією О. Рогової, яка зазначає, що внутрішньоутробний період життя людини має бути захищений правом так само, як і життя людини після народження на будь-якій його стадії. Саме етап соціалізації (тобто період після народження) життя людини є предметом зацікавленості права, бо воно існує саме для регуляції соціальної поведінки людини. Унікальність людського життя полягає саме в його належності водночас до біологічного й соціального світів. У контексті визначення меж права людини на життя не можна задовольнитися войовничо-матеріалістичним розумінням світу і обмежувати сферу дії права людини на життя явищами тільки соціального характеру. Бо існуюча точка зору щодо реальності життя людини виключно після народження є хибною: життя до народження приховане від суспільства та права, але воно так само є реальним і необхідним етапом людського життя [55, с. 205]. А от з позицією щодо того, що межі права на життя біосоціодуховної істоти – людини, варто було б розширити до моменту запліднення (що стосується позиції щодо розширення межі права на життя людини до моменту запліднення, Рогова О. говорить, що в такому випадку треба мати на увазі, що таке тлумачення моменту виникнення права на життя мало б логічним наслідком обов'язок держави криміналізувати штучне переривання вагітності на будь-якому строку та наштовхнулося б на значний опір прихильників ліберального розв'язання проблеми абортів [55, с. 206]), ми погодитися не можемо, по-перше, це призведе до криміналізації абортів (про недоцільність такого категоричного підходу до вирішення цього питання ми вже говорили), і по-друге, право людини на життя виникає із появою самого життя, а проаналізувавши законодавство та досягнення сучасної медицини, ми дійшли висновку, що життя як і право на життя людини виникає ще на 22 тижні ембріонального розвитку.

В такому випадку, саме з цього часу життя людини підлягає кримінально-правовій охороні, а саме законодавство забороняє вчинення незаконного абортів.

Таким чином, умисне умертвіння плоду у віці понад 22 тижні, незалежно в утробі матері або поза нею, повинно вважатися вбивством. Ми передбачаємо, що з огляду на консервативність нашого мислення, багато хто вважатиме, що не потрібне зайве ускладнення законодавства шляхом створення нових правових конструкцій, коли загальновизнаним, звичним і прийнятним є уявлення про початок життя саме з моменту фізіологічних пологів. Зміни в правовій теорії щодо моменту початку життя, і, відповідно, права людини на життя матимуть гострі дискусії серед науковців. Але ми вважаємо, що саме на даному етапі розвитку нашого суспільства, вдосконалення наукових досягнень назріла необхідність в таких змінах. І саме таким вирішенням цього питання може бути досягнутий певний соціальний компроміс між ідеєю абсолютної недоторканості та захисту життя людини та морально-правовою стороною свободи материнства, що зокрема містить в собі також проведення абортів.

Підсумовуючи викладене вище, необхідно констатувати, що для поєднання початку кримінально-правової охорони життя людини, права людини на життя і якомога більшого їх наближення до дійсного моменту початку людського життя необхідно провести цілу низку законодавчих змін, що стосуються, зокрема, кримінального права (Шарапов Р. зазначає, що ці зміни повинні торкатися не лише кримінального права [54, с. 77]).

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження в кваліфікаційній роботі ми дійшли наступних висновків.

Становлення та розвиток системи прав людини має довготривалу історію яка характеризувалася переходом від значного нехтування прав людини до визначення їх як основи існування правового порядку в розвинутих державах та міжнародних відносин.

Визначення поняття та змісту права на життя в системі прав людини не можливе без визначення поняття прав людини та місця і ролі права на життя в системі прав людини.

Міжнародно-правову систему закріплення, гарантування та захисту прав людини складають положення щодо: визначення переліку прав людини у різних сферах людського життя; повноваження та обов'язки держави в сфері гарантування та забезпечення прав людини; положення та принципи природного права; основи юридичної відповідальності у випадку порушення прав людини; напрями розширення системи прав людини (зокрема, четвертого покоління прав людини) та посилення контролю за їх гарантування і дотриманням.

Нормативно-правове закріплення права на життя знайшло своє в таких нормативно-правових актах, як: міжнародні нормативно-правові акти; законодавство України.

Дослідження визначень поняття «право на життя» даних підходів та відповідних нормативно-правових актах та теорії правової науки (слід зауважити, що єдиного підходу до його визначення на даний момент не має) дозволяє визначити наступні його ознаки: дане право є природним, фундаментальним правом людини притаманним їй виходячи з факту її народження та існування; право на життя відноситься до групи конституційних прав людини; це право є невід'ємним та невідчужуваним; є основою всіх інших прав людини; закріплено в

системі міжнародних та національних нормативно-правових актів; ніхто не може бути позбавленим життя окрім визначених законом підстав (зокрема, вбивство при затримання озброєного та особливо небезпечного злочинця, який чинить супротив представникам правопорядку, у випадку ведення військових дій проти військових країни-агресора тощо); право на життя має визначальне значення, постійний характер; право на життя відноситься о категорії універсальних прав зі специфікою дії в часі, відносно кола осіб та в просторі; право на життя має високий ступінь захищеності; дане право відноситься до особистих немайнових прав, які забезпечують фізичне життя особи. Окрім загальних ознак права на життя, які притаманні в тій чи іншій мірі всім права людини, виділяють також особливі ознаки права: 1) право на життя має спеціальний об'єкт – життя; 2) пріоритетність права на життя, про що свідчить місце визначення в права на життя в Конституції України та відповідає положенням Загальної декларації прав людини (1948 р.) і іншим міжнародно-правових актів; 3) право на життя носить комплексний характер, оскільки забезпечує ряд суб'єктивних прав реалізуючи які особа в тому числі реалізовує і право на життя; 4) право на життя має особливий механізм реалізації, оскільки наявність галузевих стандартів його реалізації не потребується на відміну від інших суб'єктивних прав; 5) право на життя не передбачає правонаступництво; 6) право на життя не відноситься до відновлювальних прав; 7) дане право носить незмінний та одвічний характер; 8) право на життя є єдиним та рівним для всіх людей; 9) право на життя реалізовується індивідуально кожною людиною в незалежності від обсягу дієздатності.

Зміст самого права на життя передбачає обов'язок держави захищати його, право на самозахист життя законними способами, заборону свавільного позбавлення життя. Міжнародно-правовий механізм захисту прав люди включає в собі право кожної держави

самостійно вирішувати питання, щодо національного механізму захисту права на життя з урахуванням міжнародних принципів та стандартів.

Міжнародно-правові та національні стандарти захисту права на життя врегульовують такі питання, як: смертна кара; евтаназія; штучне переривання вагітності; необхідне застосування сили; захист права на життя в умовах військових конфліктів та масових заворушень та протистоянь.

Важливим у дослідженні кримінально-правового механізму охорони права на життя є вивчення його структурних елементів, моделювання відповідних наукових теоретично-практичних концепцій адаптації українського законодавства в даній сфері до міжнародно-правових стандартів загалом та європейських стандартів, зокрема.

Дослідження теоретично-правових засад кримінально-правового захисту права людини на життя передбачає аналіз таких термінів, як захист, гарантія, забезпечення, охорона, реалізація права на життя. Для кримінально-правового механізму в більшій мірі притаманним є використання терміну «захист», оскільки поняття «охорона» здебільшого використовується в сфері профілактики та запобігання кримінальних правопорушень, а в сфері припинення кримінального правопорушення кримінального правопорушення – поняття «захист».

Кримінально-правовий механізм охорони включає в себе такі аспекти як: правовий статус особи-суб'єкта правовідносин; юридичні факти як підстава виникнення суб'єктивного правового обов'язку на захист; кримінально-процесуальні форми охорони; суб'єктивні юридичні обов'язки в сфері кримінально-правової охорони; засоби стимулювання правомірної поведінки, тобто суб'єктивного юридичного обов'язку щодо утримання від активних неправомірних дій, що порушують суб'єктивне юридичне право уповноваженої особи; гарантії охорони, які полягають у взаємопов'язаних заходах що спрямовані на запобігання кримінальних правопорушень, усунення передумов, причин

та умови їх вчинення.

Напрямами кримінально-правового механізму охорони права людини є: встановлення кримінально-правових заборон щодо посягання на охоронюваних кримінальним законодавством суспільних відносин; застосування норм кримінального законодавства у випадку вчинення кримінального правопорушення; попередження кримінальних правопорушень; відновлення стану яке було до вчинення кримінального правопорушення у тій мірі, яка можлива (слід зауважити, що у випадку посягання на життя таке відновлення є неможливим, а тому забезпечується відшкодування шкоди потерпілим від злочину – близьким та членам сім'ї жертви); притягнення особи винної у вчиненні кримінального правопорушення до кримінальної відповідальності.

Недоліком кримінально-правового механізму охорони право на життя на нашу думку є наступне: охоронна права на життя носить лише законодавче закріплення кримінальної відповідальності (у Кримінальному кодексі України злочини проти життя особи визначаються у статтях 115-120, 129); конституційне право людини на життя опосередковано реалізується лише у кримінальному переслідуванні особи винної позбавлення жертви життя, проте як свідчить статистика рівень розслідування таких кримінальних правопорушень є не достатнім; кримінальне переслідування винних у позбавленні життя осіб має значення ля суспільства, держави та близьких членів сім'ї жертви, оскільки для жертви воно вже не має значення.

Слід зауважити, що розуміння самозахисту в кримінально-правовому механізмі охорони права на життя тільки з точки зору реалізації права на необхідну оборону та крайню необхідність є дещо звуженим, оскільки не охоплює всі форми самозахисту, які визначенні у кримінальному праві, що опосередковано впливають на реалізацію права на захист особою власного життя та життя інших осіб.

Кримінально-правова форма самозахисту права на життя має наступні види:

3. Активний самозахист, до якого відносяться крайня необхідність, необхідна оборона, уявна оборона, характеризується вчиненням активних дій особи щодо захисту права на життя від незаконного протиправного посягання на нього.

4. Пасивна форма самозахисту права на життя полягає у відмові вчинення дій, які загрожують життю та здоров'я особи.

Кримінально-правова охорона права на життя має певні правові обмеження, оскільки вона починається з моменту виникнення права на життя і припиняється з його втратою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загоруй І.С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2'2016. С.66-80.
2. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 24 с.
3. Двосторонні міжнародні договори України (за датою укладення). Офіційна веб-сторінка Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4906> (дата звернення: 10.10.21 р.)
4. Міжнародно-правове регулювання прав людини Офіційна веб-сторінка Центрально-західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції URL: <https://justice-km.gov.ua/mizhnarodno---pravove-regulyuvannya-prav-lyudini> (дата звернення: 10.10.21 р.)
5. Міжнародні стандарти прав людини. Офіційний сайт Солом'янської районної в місті Києві державної адміністрації URL: <https://www.solor.gov.ua/info/19/7865> (дата звернення: 11.10.21 р.)
6. Островська Б.В. Концепція права на життя в сучасному міжнародному праві: біоетичний погляд. *Filosofs'ki ta metodologični problemi prava. Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1 (13). С. 112-120.
7. Конституція України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4247> (дата звернення: 12.10.21 р.)
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.10.21 р.)

9. Протокол № 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 28.04.1983 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення: 12.10.21 р.)

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.10.21 р.)

11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n744> (дата звернення: 10.10.21 р.)

12. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 06.10.21 р.)

13. Федорова А.Л. Право на життя як невід'ємне природне право людини. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 83 (Частина II), 2009. С. 43-49.

14. Ковальчук О.Б., Редько А.В. Захист права на життя: окремі аспекти в контексті сучасних ризиків. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21479/26.pdf> (дата звернення: 05.10.21 р.)

15. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості: Наказ МОЗ України від 29.03.2006 р. № 179.

16. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 07.10.21 р.)

17. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 08.10.21 р.)

18. Про вищу освіту: Закон України 01.07.2014 р. № 1556-VII
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення:
11.10.21 р.)

19. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання
за нього від 09.12.1948 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення:
09.10.21 р.)

20. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від
16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата
звернення: 12.10.21 р.)

21. Конституція Французької Республіки (з передмовою
Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал К.: Москаленко О.М., 2018.
56 с.

22. Конституции зарубежных государств: Учебное
пособие/Сост. проф. В.В.Маклаков. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс
Клувер, 2003 URL:
[https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/const
it/germany/german-r.htm#sub_para_N_100](https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constitution/germany/german-r.htm#sub_para_N_100) (дата звернення: 12.10.21 р.)

23. Конституция Грузии URL:
<https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36> (дата
звернення: 12.10.21 р.)

24. Яковець І. Чи має зворотню дію закон щодо засуджених до
смертної кари? URL: <http://ukrprison.org.ua/expert/1244038568> (дата
звернення: 12.10.21 р.)

25. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n1538> (дата звернення:
12.10.21 р.)

26. Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення:
13.10.21 р.)

27. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2302/evtanaziya> (дата звернення: 13.10.21 р.)
28. Тімохіна А.О. Евтаназія: особливості кримінально-правової кваліфікації. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/3497/1/%D0%A2%D1%96%D0%BC%D0%BE%D1%85%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%90.%D0%9E.%2C.pdf> (дата звернення: 10.10.21 р.)
29. Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Гонгадзе проти України (Заява N 34056/02) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text (дата звернення: 11.10.21 р.)
30. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого-15 травня 2019 року. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Feb-15May2019-UA.pdf> (дата звернення: 12.10.21 р.)
31. Сотула О.С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльне теоретико-правове дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 34 с.
32. Пересада О.М. Кримінально-правова охорона життя особи за законодавством України та інших держав. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика* № 1 (1) 2021. С. 61-67.
33. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини. *Право України*, 2005. т. № 9. С.33-36.
34. Павленко Т.А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Л., 2008. 244 с.

35. Завдання, функції та принципи кримінального права. Юридичні послуги Online. URL: http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/krim_pravo/012.php (дата звернення: 05.10.21 р.)

36. Куди краще не їхати: світовий рейтинг найбільш небезпечних країн. MIND. URL: <https://mind.ua/news/20190729-kudi-krashche-ne-yihati-svitovij-rejting-najbilsh-nebezpechnih-krayin> (дата звернення: 17.10.21 р.)

37. Статистична інформація. Генеральна прокуратура України URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114368&libid=100820 (дата звернення: 17.10.21 р.)

38. Параниця С.П. Самозахист як самостійне суб'єктивне право особи. Часопис Київського університету права. 2011/2. С.33-36.

39. Тасаков С. Нравственные начала уголовного закона о необходимой обороне. *Уголовное право*. 2006. № 5. С. 80–83.

40. Кримінальний кодекс Франції 1992 р. URL: https://yurist-online.org/publ/zarubezhnoe_zakonodatelstvo_zarubizhne_zakonodavstvo/kriminalnij_kodeks_franciji_ugolovnyj_kodeks_francii/12-1-0-82 (дата звернення: 10.10.21 р.)

41. Кучерина С.Є. Організаційно-правові засади застосування і використання співробітниками Служби безпеки України вогнепальної зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу: монографія / С.Є. Кучерина, С. О. Гриненко, Д. О. Олейніков. Х.: Право, 2016. 136 с.

42. Про вогнепальну зброю цивільного призначення: Проект Закону України розроблений Українською стрілецькою асоціацією. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT0852> (дата звернення: 10.10.21 р.)

43. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/580-19> (дата звернення: 11.10.21 р.)

44. Таганцев Н.С. О преступлениях против жизни по русскому праву. СПб: Типография Н.А. Незнамова, 1870. 324 с.
45. Шаргородский М.Д. Ответственность за преступления против личности. Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1953. 109 с.
46. Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. М.: Юридическая литература, 1961. 279 с.
47. Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 465 с.
48. Сташис В.В., Бажанов М.І. Злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи: Конспект лекцій. Харків: Юридична академія, 1992. 52 с.
49. Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни. М.: «Юридическая литература», 1977. 240 с.
50. Сарыев Б. Ответственность за преступления против жизни и здоровья / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.А. Куринова. Ашхабад, «БЫЛЫМ», 1973. 247 с.
51. Тасаков С., Шумилов А. Искусственное прерывание беременности (аборт). Уголовно-правовой аспект. *Уголовное право*. 2004. №2. С. 67-69.
52. Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа. *Уголовное право*. 2005. № 1. С. 75-77.
53. Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. 370 с.
54. Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа. *Уголовное право*. 2005. № 1. С. 75-77.

55. Рогова О. Про час виникнення права людини на життя: загальнотеоретичний аналіз. *Вісник академії правових наук України*. Харків: Право, 2005. № 4 (43). С. 198-206.

ДОДАТКИ

Додаток А. Підзаконні нормативні акти, які закріплюють право на життя

Етичний кодекс лікаря України, прийнятий і підписаний на Всеукраїнському з'їзді лікарських організацій та Х З'їзді Всеукраїнського лікарського товариства від 27.09.2009 р. [п. 3.11].

Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості: Наказ МОЗ України від 29.03.2006 р. № 179.

Інструкція про порядок проведення операції штучного переривання вагітності: Наказ МОЗ України від 20.07.2006 р. № 508.

Інструкція щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку: Наказ МОЗ України «Про затвердження нормативноправових документів з питань трансплантації» від 25.09.2000 р. № 226.

Клінічні протоколи з акушерської та гінекологічної допомоги: Наказ МОЗ України від 29.12.2005 р. № 782.

Перелік медичних показань для проведення хірургічної стерилізації чоловіків: Наказ МОЗ України від 06.07.1994 р. № 121.

Порядок застосування методів хірургічної стерилізації жінок: Наказ МОЗ України від 06.07.1994 р. № 121.

Порядок застосування методу хірургічної стерилізації чоловіків: Наказ МОЗ України від 06.07.1994 р. № 121.

Про застосування методів стерилізації громадян: Наказ МОЗ України від 06.07.1994 р. № 121.

Про затвердження Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від

27.12.2006 р. № 1849.

Про затвердження клінічних протоколів з акушерської та гінекологічної допомоги: Наказ МОЗ України від 15.12.2003 р. № 582 (зі змінами: Наказ МОЗ України від 03.11.2008 р. № 624, Наказ МОЗ України від 27.12.2011 р. № 977).

Про затвердження клінічних протоколів з акушерської та гінекологічної допомоги: Наказ МОЗ України від 15.12.2003 р. № 582 (зі змінами: Наказ МОЗ України від 03.11.2008 р. № 624; Наказ МОЗ України від 27.12.2011 р. № 977).

Про затвердження клінічного Протоколу з первинної реанімації та післяреанімаційної допомоги новонародженим: Наказ МОЗ України від 08.06.2007 р. № 312.

Про затвердження плану реалізації заходів щодо забезпечення виконання Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року»: Наказ МОЗ України від 04.07.2007 р. № 372/34.

Про затвердження Порядку взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини: Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, МОЗ України від 25.10.2011 р. № 102/685/692.

Про затвердження Порядку взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини: Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, МОЗ України від 25.10.2011 р. № 102/685/692.

Про затвердження Порядку направлення жінок для проведення першого курсу лікування безплідності методами допоміжних репродуктивних технологій за абсолютними показаннями за бюджетні кошти: Наказ МОЗ України від 29.11.2004 р. № 579.

Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні: Наказ МОЗ України від 15.07.2011 р. № 417.

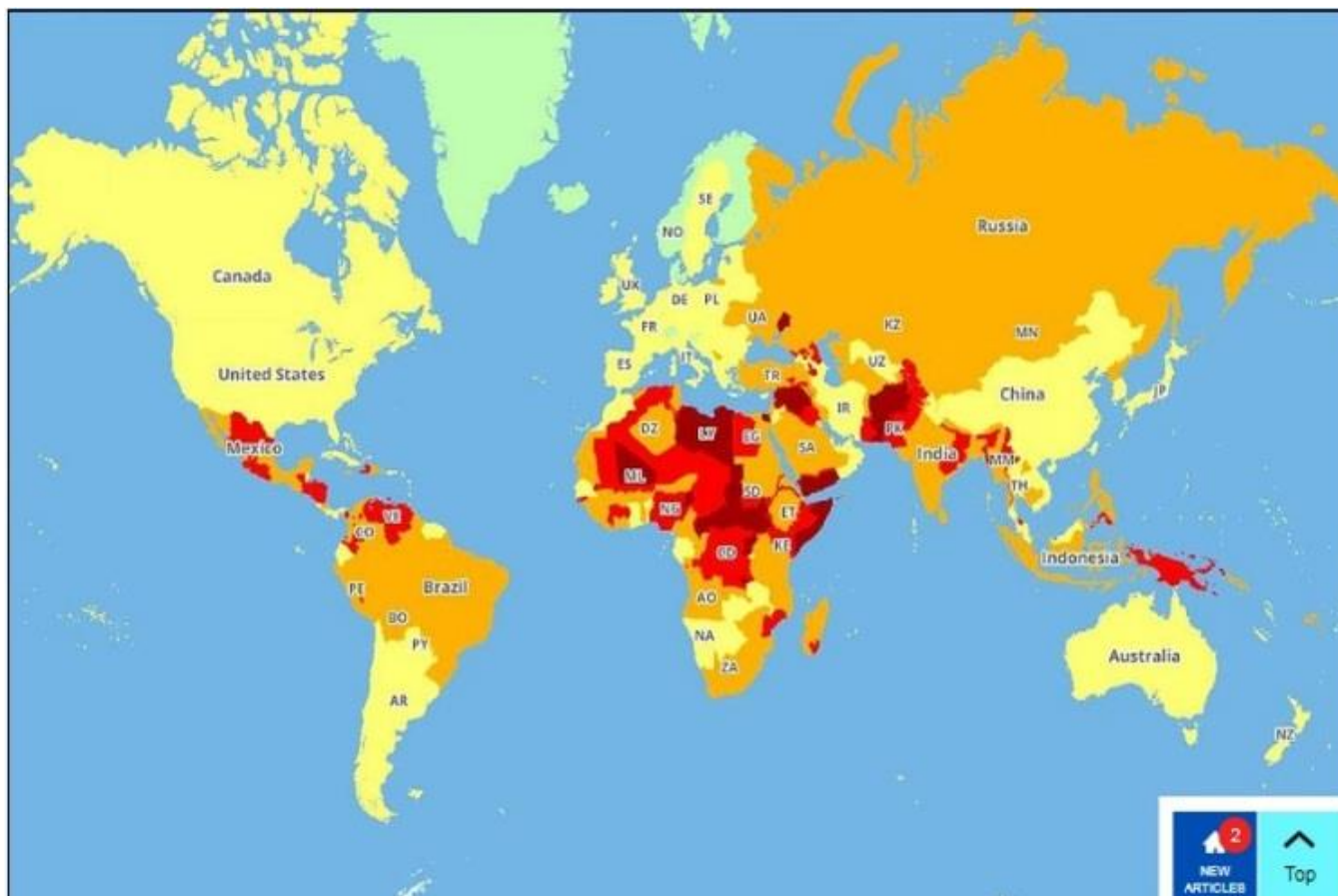
Про організацію надання стаціонарної акушерсько-гінекологічної

та неонатологічної допомоги в Україні: Наказ МОЗ України від 29.12.2003 р. № 620.

Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 144.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.1999 р.

Додаток Б. Рейтинг безпечних країн

Рівень небезпеки в країнах: зелений (незначний) - жовтий (низький) - оранжевий (середній) - червоний (високий) - коричневий (критичний).